

До питання відповідальності підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів

У статті розглянуто педагогічні аспекти виховання відповідальності в молодших підлітків шкіл-інтернатів. Викладено позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо суті відповідальності як педагогічної проблеми. Виділено декілька підходів до поняття відповідальності, а саме: характерна властивість суб'єкта діяльності, що взаємопов'язана із самостійністю, ініціативністю, старанністю та іншими якостями; здатність особистості визначати свої обов'язки та виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль за їх виконанням; певний рівень морального розвитку особистості; спрямованість на моральне вдосконалення індивіда. Подано класифікацію підлітків, які навчаються в загальноосвітніх школах інтернатах, як-от: діти-сироти; діти, відібрані у батьків за рішенням суду; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав або засуджені, перебувають під арештом у період слідства, визнані недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні, а також батьків, місце перебування яких невідомо, або тих, які з інших причин не беруть участі в утриманні та вихованні своїх дітей; підкинуті та безпритульні діти, які взагалі не мають уявлення про відповідальність.

Ключові слова: відповідальність, моральність, молодші підлітки, совість, школи-інтернати.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Проблема відповідальності завжди була в центрі уваги педагогічної теорії і практики. Сьогодні загальноосвітній навчальний заклад покликаний забезпечити формування і розвиток інтелектуальної, творчої та ініціативної особистості, здатної жити в принципово нових умовах, реалізувати себе в житті, бути успішною і відповідальною, сприяти розвитку суспільства. Педагог має не лише дати учням певний обсяг знань, але й сформувати людину, здатну до мобільності, швидкої зміни соціальних ролей, творчо мислити, приймати рішення, мати свою позицію, брати на себе відповідальність, адаптуватися до умов життя.

Аналіз досліджень і публікацій... Проблема відповідальності – складна і багатоаспектна, вона знайшла своє відображення у працях багатьох філософів, педагогів і психологів (Платон, К.Альбуханова-Славська, Б.Ананьев, Аристотель, Н.Басюк, І.Бех, Л.Божович, Л.Дементій, Ж.Завадська, Я.Коменський, С. Лайзане, Н.Лусканова, А.Макаренко, К.Муздибаев, В.М'ясищев, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, О.Спіркін, К.Ушинський та ін.).

Однак поза увагою науковців залишився такий аспект, як виховання відповідальності в підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні теоретико-методичних основ виховання відповідальності в молодших підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Виклад основного матеріалу... Розглянемо, як тлумачить довідкова психолого-педагогічна література це поняття. За «Психологічною енциклопедією» відповідальність – внутрішня саморегуляція і самодетермінація зрілої особистості, опосередкована ціннісними орієнтаціями, яка виявляється в усвідомленні людиною причин здійснюваних вчинків та їх наслідків і в контролі своєї здатності бути причиною змін у навколишньому світі та власному житті. Найбільше вивчена відповідальність у зарубіжній психології, де її розглядали не як цілісне явище, а лише в окремих формах її прояву. Зокрема, значну увагу приділяли дослідженню соціальної відповідальності як схильності людини поводитись відповідно до інтересів інших людей і соціальних груп, дотримуватися прийнятих норм і виконувати вибрані рольові обов'язки. При вивченні особливостей прийняття на себе відповідальності за активні дії в різних соціальних ситуаціях було відкрито і досліджено феномен «дифузії відповідальності», який виявляється в різкому зниженні активності виконання необхідних дій у присутності інших людей. Найбільш різнобічне і найповніше явище відповідальності досліджено в екзистенціальній психології. Деякі психологи (А.Петровський та ін.) найчастіше розглядають відповідальність як рису особистості, яка формується в спільній діяльності з іншими людьми шляхом засвоєння соціальних цінностей, норм і правил поведінки особистості перед суспільством визначають через свідоме дотримання нею моральних принципів і прийнятих правових норм [8, с.60–61].

В «Енциклопедії освіти» відповідальність особистості – це усвідомлена необхідність співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та установками [4]. Відповідальність особистості є характеристикою будь-яких відносин, в яких перебувають люди, і стосується різних

аспектів їхньої діяльності, визначаючи її спрямованість. Вона виявляється у свідомості, характері, почуттях, різних формах просоціальної поведінки і свободі вибору, тісно пов'язана зі знанням об'єктивних законів розвитку суспільства, рівнем освіти і культури та ґрунтується на ставленні, якот: до об'єкта діяльності (позитивне, зацікавлене) – особливо у роботі з людьми; до самої діяльності (як людина її виконує – зацікавлено, формально – неформально, байдуже тощо); до результату діяльності (заради чого? Позитивний результат сприяє посиленню впевненості у своїх можливостях, негативний – розчаруванню) [4].

Енциклопедія батьківства за редакцією Є.Коваленка, С.Кириленка розглядає відповідальність як рису особистості, що передбачає необхідність виконувати вимоги, які пред'являє суспільство. Відповідальність – важлива моральна якість особистості. Відповідальним є той, хто розуміє свій обов'язок за будь-яких обставин, хто чесно трудиться в міру своїх сил та можливостей, хто бере на себе провину за вчинені помилки [3].

У педагогічній спадщині А.Макаренка визначено й обґрунтовано умови ефективного виховання особистості в колективі. На його думку, у педагогічній діяльності повноцінне формування особистості неможливе без відповідальності за свої вчинки, без вимогливих і принципових відносин у колективі. Тільки таке цілеспрямоване виховання може сприяти виробленню звички до моральної поведінки, позитивних рис характеру і волі. А.Макаренко вважав відповідальність соціальною якістю особистості. «Почуття відповідальності – це здатність до орієнтування, – писав А.Макаренко, – функція відповідальності у тому щоб сприяти регулюванню взаємин і стосунків поміж людьми і суспільством» [6, с.452].

Нам імпонує думка В.Сухомлинського, який розглядає відповідальність як здатність особистості формулювати і виконувати обов'язки, здійснювати самооцінку і контроль. Він вважає, що ці компоненти можуть бути реалізовані тільки за умови залучення дітей до суспільно корисної, пізнавальної і трудової діяльності, у яких її **вихованцями** привласнюється морально-трудова досвід, утверджуються **переконання**, соціалізуються вчинки, розвивається сприятливість до слів учителя, його особистого прикладу [9, с.442].

Розглядаючи відповідальність у взаємозв'язку з категорією «совість», В.Сухомлинський зазначає, що вона є центральним утворенням у свідомості дитини, внутрішнім механізмом, що детермінує напрям становлення індивіда як особистості, зокрема розвиток її моральності. На його думку, совість є одночасно причиною і наслідком внутрішньої роботи духу, яка породжує такий реальний і дієвий вияв совісті, як почуття сорому. Це почуття – суттєвий критерій і показник сформованості у людини відповідальності за власну поведінку і вчинки. Совість і почуття сорому розглядаються педагогом як своєрідні та надійні гаранті відповідальності й обов'язку, тому що вони «як голос внутрішнього «Я» спонукають людину до самоконтролю, мотивують потребу «судити свої вчинки й якості від власного імені» [9].

Не викликає сумніву правомірність твердження учених-дослідників А.Макаренка, В.Сухомлинського, які розглядають відповідальність як соціальну якість особистості. Так, А.Макаренко визначає її (як таку, що формується шляхом включення особистості до системи відповідальних залежностей). В.Сухомлинський вбачає у відповідальності здатність особистості формулювати обов'язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль шляхом включення в суспільно-корисну, пізнавальну і трудову діяльність, через які набувається морально-трудова досвід, утверджуються переконання, соціалізуються вчинки, розвивається сприйнятливості слова і прикладу. Як якість особистості, що розкривається у контексті із самостійністю, ініціативністю, старанністю, пунктуальністю, цілеспрямованістю, і як психологічний стан, установку, що супроводжується емоційними переживаннями неспокою, тривоги, турботи, відповідальність особистості розкриває М.Левківський. Як смислове утворення особистості, та її цілісну якість, в якій інтегровані духовні, соціально-психологічні та психофізичні функції, що забезпечують розвиток особистості як суб'єкта відповідальної поведінки, який реалізує необхідне, тлумачить відповідальність особистості М.Савчин [10].

Ми згодні з думкою Н.Басюка, який стверджує, що формування почуття відповідальності школярів відбувається на базі особистісних новоутворень, що виникають. Основними серед них є такі: узагальнення й усвідомлення переживань, виникнення логіки почуттів, внутрішній план дій, рефлексія, довільність психічних процесів і функцій, виникнення відносно стійких форм поведінки і діяльності, активне формування самооцінки як компонента самосвідомості [1, с.13].

На думку Т.Гаєвої, совість як один із механізмів моральної відповідальності визначає здатність співвідносити реальну або передбачувану поведінку людини з тим позитивним «обличчям», яке відповідає її універсальній суті і спрямовує вчинки необхідним чином. Совість здійснює процес морального прогнозування в тих випадках, коли логічна орієнтація в ситуаціях і наслідках є неможливою або ускладненою. Отже, моральна відповідальність відіграє роль життєстверджувального світоглядного почуття особистості [2].

Даючи оцінку поняттю «відповідальність» у контексті самовизначення, Ж.Завадська у своєму дослідженні визначає її як самостійну, творчу діяльність на основі усвідомлення своїх потреб, можливостей і здібностей. Як одна з найбільш безпосередніх проявів суспільної сутності людини, вона виявляється у її здібності дотримуватись у своїй поведінці прийнятих у суспільстві моральних і правових норм, виконувати рольові обов'язки і відповідати за свої дії [5].

Такий підхід пропонує у своїх працях і Т.Машарова, де вона розглядає відповідальність як усвідомлену необхідність, що детермінує поведінку особистості, яка самовизначається. В особистісному аспекті відповідальність розглядається як міцно засвоєна система обов'язків, які стали потребами [7].

Безперечним є той факт, що відповідальність – це важлива форма зовнішнього контролю, яка формально покладена на особистість. Відповідальною у цьому випадку призначається людина, яка несе відповідальність (наприклад, за порядок), людина, наділена правами та обов'язками у здійсненні певної діяльності, у керівництві справами. Така форма контролю застосовується, коли людина, знаючи норми, принципи, правила суспільства, не порушує їх [3].

Особливого значення проблема виховання відповідальності набуває у процесі становлення підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Адже в інтернатні заклади приймаються такі категорії учнів: діти-сироти; діти, відібрані у батьків за рішенням суду; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав або засуджені, перебувають під арештом у період слідства, визнані недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні, а також батьків, місце перебування яких невідомо, або тих, які з інших причин не беруть участі в утриманні та вихованні своїх дітей; підкинуті та безпритульні діти, які взагалі не мають уявлення про відповідальність. Головними завданнями сучасних загальноосвітніх шкіл-інтернатів є наступні: створення умов, сприятливих для проживання дітей, їх навчання і виховання; забезпечення всебічного розвитку, фізичного, соціального та психічного здоров'я вихованців; забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; засвоєння освітніх програм, суспільства і держави; реалізація прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на належні умови проживання, різнобічний розвиток, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійну орієнтацію та підготовку їх до самостійного життя і праці, виховання відповідальності.

Висновки... Отже, виховання відповідального ставлення у підлітків шкіл-інтернатів завжди займало важливе місце в педагогіці та психології. Загалом, можна виділити декілька підходів до трактування поняття відповідальності: це здатність особистості формулювати свої обов'язки та виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль за ними; характерна властивість суб'єкта діяльності, яка взаємопов'язана із самостійністю, ініціативністю, старанністю й іншими якостями; певний рівень морального розвитку особистості; спрямованість на моральне вдосконалення індивіда.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження... Пропонована стаття не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. У подальшому планується визначити специфіку виховання відповідальності в підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Басюк Н. А. Виховання почуття відповідальності в молодших школярів. Сходінки до відповідальності : навч.-метод. посіб. / Н. А. Басюк / за ред. проф. Левківського М. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 192 с.
2. Гаевая Т. Г. Моральная ответственность как качество личности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 / Т. Г. Гаевая. – М., 1984. – 18 с.
3. Енциклопедія батьківства : посібник з сімейного виховання / [авт. кол. за заг. ред. Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко]. – К. : КНТ, 2008. – С. 38–39.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 106–107.
5. Завадская Ж. Е. Воспитание ответственности у старшекласников / Ж. Е. Завадская. – Минск : Нар. асвета, 1981. – 152 с.
6. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1990. – 366 с.
7. Машарова Т. В. Социальное определение учащейся молодежи в условия современного общества : [моногр.] / Т. В. Машарова. – Киров : Вят. ГПУ, 2003. – 155 с.
8. Психологічна енциклопедія / [авт.-упор. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – С. 60–61.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1997. – Т. 4. – 637 с.
10. Ярошук Л. Г. Формування відповідального ставлення до навчання у молодших школярів як важлива педагогічна проблема / Л. Г. Ярошук // *Materiály IX mezinárodní vědecko-praktická konference «Věda a vznik – 2012/2013».* – Díl. 21. – Pedagogika. – Praha : Publishing House «Education and Science» s. r. o. – S. 81–86.

References:

1. Basiuk N. A. *Vykhovannia pochuttia vidpovidalnosti v molodshykh shkoliariv. Skhodynyky do vidpovidalnosti : navch.-metod. posib.*, Kyiv, Tsentr navchalnoi literatury, 2006, 192 p.
2. Gaevaya T. H. *Moralnaia otvetstvennost kak kachestvo*, Moscow, 1984, 18 p.
3. *Entsyklopediia batkivstva : posibnyk z simeinoho vykhovannia* [avt. kol. za zah. red. Ye. I. Kovalenko, S. V. Kyrylenko]. Kyiv, KNT, 2008, pp. 38–39.
4. *Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy*; hol. red. V. H. Kremen. Kyiv, Yurinkom Inter, 2008, pp. 106–107.
5. Zavadskaiia Zh. E. *Vospytanye otvetstvennosti u starsheklasnykov*, Mynsk, Nar. asveta, 1981, 152 p.
6. Makarenko A. S. *Metodyka vykhovnoi roboty*, Kyiv, Rad. shkola, 1990, 366 p.
7. Masharova T. V. *Socialnoe opredelenie uchashheysya molodezhy v usloviyax sovremennogo obshchestva : monografiya*, Kyrov, Viat. HPU, 2003, 155p.
8. *Psyhologichna entsyklopediia* [avt.-upor. O. M. Stepanov]. – Kyiv, «Akademvydav», 2006, pp. 60–61.
9. Sukhomlynskyi V O. *Vybrani tvory : u 5 Part.* Kyiv, Rad. Shkol., 1997, part 4, 637 p.
10. Yaroshchuk L. H. *Formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do navchannia u molodshykh shkoliariv yak vazhlyva pedahohichna problema*. Materiály IX mezinárodní vědecko-praktická konference «Věda a vznik 2012/2013». Díl. 21. Pedagogika. Praha. Publishing House «Education and Science» s. r. o., pp. 81–86.

Summary

Anzhelika Tolkachova

On the Issue of Responsibility of Teens Boarding Schools

Pedagogical aspects of education responsibility in young adults schools are studied in the article. The positions of domestic and foreign researchers on the merits of responsibility as a pedagogical problem have been offered. Some approaches to the concept of responsibility, namely the characteristic of property of the entity that is interconnected with autonomy, initiative, diligence and other qualities have been singled out; ability of the individual to determine their duties and carry them, to carry out self-assessment and monitoring their implementation; a certain level of moral development of the individual; focus on the moral development of the individual. Classification of adolescents enrolled in secondary boarding schools, such as: orphans; children taken from their parents by the court; children whose parents are deprived of parental rights or convicted under arrest during the investigation, found incompetent to be on long-term care, as well as parents, the seat of which is unknown, or that otherwise do not participate in the maintenance and education of their children; thrown and street children who have no idea of responsibility.

Key words: responsibility, morality, younger adolescents, conscience, boarding schools.

Дата надходження статті: «18» березня 2015 р.

Стаття прийнята до друку: «02» квітня 2015 р.

УДК 371-054.57(438):94(477.7)«1920/1929» (045)

ОЛЬГА ТРЕТЯКОВА,
кандидат історичних наук
(м.Миколаїв)

Особливості освітнього розвитку польського населення Півдня України в 1920-х рр.

У статті на основі архівних та інших джерел розглядається процес розвитку шкільної освіти польської національної меншини Півдня України в 1920-х рр. Окреслено історичні місця розселення польського населення у Південному регіоні; охарактеризовано спеціально утворені органи державної влади, на які покладалося завдання організації освітньої роботи серед національних меншин. Визначено причини та умови запровадження нової національної політики; проаналізовано нормативно-правові акти на основі яких створено нову систему освіти. Показано процес організації діяльності навчально-виховних закладів освіти для польського населення. Визначено позитивні та негативні аспекти їх діяльності. Внаслідок проведеного аналізу, ми дійшли до висновку, що польське населення двоюко і неоднозначно відносилося до новостворених освітніх закладів. З одного боку, створення мережі національних шкіл з польською мовою навчання мало важливе значення для збереження їх самобутності та ідентичності, а з іншого, широка антирелігійна пропаганда та насадження комуністичної ідеології відштовхували польське населення від радянських національних шкіл. Крім того, погано розвинена мережа польських шкіл підвищеного рівня, слабка матеріально-технічна база навчання та відсутність кваліфікованих польськомовних вчителів негативно впливали на якість навчання в національних польських школах.

Ключові слова: польська національна меншина, Південь України, національна школа, реорганізація.